

Hoc juxta historiam dixerimus. Ceterum juxta topologiam, omnis anima terra est Domini, in qua seminat pater familias sementem suam, que cum pro tritico zizania fecerit, id est, avenas et lolium, et offenderit Dominum suum, et postea egerit penitentiam: **196** plangensque dixerit? *Pater, Domine, populo tuo, zelatur Dominus terram suam, et parcat ei quam dudum contemperat, suoque eam dignatur alloquio et dicit: Mittam tibi frumentum, de quo scriptum est: Amen amen, dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multos fructus facit* (Joan. xii) et vinum quod letificat cor hominis, et oleum quod exhilarat faciem, ut vetustissima peccatorum, frumentum et vini et olei, id est, virtutum lictitia temperat, tantamque habebunt bonorum omnium abundantiam, ut replentur eis atque saturarentur. Cuiusmodi hoc fuerit consecuti, nequaquam tradentur in opprobrium gentibus, de quibus Apostolus loquitur: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates: adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualium nequitie in caelestibus* (Ephes. vi, 12). Eum quoque qui ad Aquilone est (de quo Jeremias loquitur: *Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ* (Jerem. i, 14); de quo et Salomon scribit: *Aquilo ventus durissimus*) procul, inquit, a vobis faciam, et expellam eum in terram inviam et desertam, qua non habet notitiam Dei, in qua non habitat Spiritus sanctus. Faciesque ejus erit in mari primo et in mari novissimo, in his qui aperuerint ei januam peccatorum, et apud quos usque ad extremum vite tempus permanserint, et fetor illius et putredo ascendit etiam in eos qui sibi magna promittunt, et cadunt per superbiam: quia nunquam tuta est humana fragilitas, et quanto virtutibus crescimus, tanto magis timere debemus ne desublimibus corruamus. Juxta litteram, græges locustarum magis Auster quam Aquilo consuevit adducere, id est, non ex frigore veniunt, sed et calore: verum quoniam de Assyriis loquebatur, locustarum ponens similitudinem, ideo Aquilonem interposuit, ut non veram locustam, que ab Austro venire consuevit, sed sub locusta intelligamus Assyrios atque Chaldæos.

(Vers. 22 seqq.) *Noli timere, terra: exsulta et lætare quoniam magnificavit Dominus ut faceret: nolite timere, animalia regionis: quia germinaverunt **197** speciosa deserti, quoniam* [Vulg. quia, lignum altituli fructum suum, ficus et vinea dederunt virtutem suam: et filii Sion, exsultate et lætamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem justitiæ, et descendere faciet ad vos imbrem malatinum, et serotinum] [Vulg. addit sic: (a) in principio, et implebuntur arce frumento, et redundabunt torcularia vino et oleo, et reddam vobis annos, quos comedit locusta, bruchus, et rubigo, et eruca. Fortitudo mea ma-

(a) Vide Rufini, sive ejus qui Rufinus audit. Commentariis in hunc locum.

*gnam quam misi in vos: et comedetis vescentes, et saturabimini, et laudabit nomen* [Vulg. addit Domini] *Dei vestri, qui fecit nobiscum* [Vulg. nobiscum] *mirabilia, et non confundetur populus meus in sempiternum: et scietis quia in medio Israel ego sum, et ego Dominus Deus vester, et non est amplius, et non confundetur populus meus in sempiternum. LXX: Confite terra, gaude atque lætare, quia magnificavit Dominus ut faceret: confidite, jumenta campi, quoniam germinaverunt campi solitudinis, quia lignum altituli fructum suum, ficus et vinea dederunt fortitudinem suam: et filii Sion, gaude atque lætamini in Domino Deo vestro, quoniam dedit vobis escas justitiæ, et pluit vobis imbrem temporancum et serotinum, sicut a principio, et replebuntur arce tritico, et redundabunt torcularia vino et oleo. Et reddam vobis pro annis in quibus comedit locusta, et bruchus et rubigo, et eruca. Fortitudo mea magna quam misi in vos, et vescemini comedentes, et saturabimini: et laudabit nomen Domini Dei vestri, qui fecit vobiscum mirabilia et non confundetur populus meus in æternum, et scietis quia in medio Israel ego sum, et ego Dominus Deus vester, et non est amplius præter me, et non confundetur populus meus in æternum. Omnibus que [Al. quibus] supra fuerat comminatus, nunc contraria pollicetur. Supra dixerat: igitur comedit speciosa deserti, et flamma succendit omnia ligna regionis, et bestia quasi area sitiens imbrem suspexerunt ad te: quoniam exsiccavit sunt fontes aquarum, et ignis devoravit speciosa deserti. Nunc lætis tristitiam mitigat, et lacrymas vertit in risum. Nolite, inquit, timere, animalia regionis: quia germinaverunt speciosa deserti: quia lignum altituli fructum suum, ficus et vinea dederunt virtutem suam: et tanta erit rerum omnium abundantia, ut nequaquam desit [Al. dem] vobis frumentum; vinum **198** et oleum quo saturamini; sed adimpleantur arce frumento, et redundent torcularia vino et oleo, ut non solum ipsi comedere, sed etiam aliis præbere valeatis. Ad filios quoque Sion specialiter loquitur, ut exsultent et gaudeant, non in quacumque re levi; sed in Domino Deo suo, qui dedit eis alimenta justitiæ: et ut Septuaginta transtulerunt, et imbrem temporancum et serotinum, ut comedant atque lætentur, et laudent nomen Domini Dei sui, qui fecit cum eis mirabilia, et nequaquam confundatur: et sciunt quia Dominus Deus Israel habet in medio eorum, et præter illum nullus sit alius, quia Pater in Filio, et Filius in Patre: et non confundetur populus illius [Al. meus] in æternum. Hæc juxta litteram, quia Domino reposita sunt, credimus accidisse, et sterilitatem præteritam novis frugibus compensatam: ut quidquid (b) locusta, bruchus, et rubigo: et eruca consumpsit, annis sequentibus impleteret. Querimus cur eruca fortitudo, vel virtus Domini appellata sit, et non solum virtus, sed virtus magna? Quomodo po-*

(b) Intererit Palatin. τροπικόν.

tentia Dei in Ægyptis plagis ostensa est per parva animalia, et præcipue ciniphe, qui tam parvi sunt culices, ut vix cernantur oculis. Sic et nunc in parvo taroque vermiculo, qui vix moveri potest, et levi tactu coneritur, Dei potentia et humana fragilitas demonstratur. Non quo Deus ad nutum suum et potentiam majestatem nequeat terras subvertere, et operire cuncta diluvio, vel fulmine concremare: sed per parva, et ut ita dicam, puncta corporum, ostendit humanam fragilitatem. Unde et illud solenus Marcioni et cæteris respondere hereticis qui vetus lætanti Testamentum, quod et pulices et culices et cimices, et hujusmodi animantia idecirco fecerit Deus, ut fragilitatem et imbecillitatem nostre carnis ostenderet, que intantum nihil est, ut ab his que parva sunt vulneretur. Si autem eruca tardus parvusque vermulus fortior homine est, quid gloriatur terra et cinis; et elata per superbiam (cum ex humo sit, a quo homo appellatur) humana contemnit? Quidam locum istum sic interpretatur: A dextris et a sinistris virtutes et fortitudines Dei **199** legimus quas Græci ἐνὶ ἀρκῆς vocant. A dextris seraphim et Cherubim, cunctasque angelicas potestates, a sinistris contrarias fortitudines, de quibus scriptum est: *Nisit in eos iram indignationis suæ, furorem et iram, et tribulationem, inmissionem per angelos malos* (Ps. lxxvii, 49); de quibus et Michæas in Regnorum [Al. Regum] volumine loquitur: *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis exercitus caeli stabat juxta eum a dextris, et a sinistris ejus* (III Reg. xxii). Ego puto sinistrum fuisse spiritum, qui egressus est, et stetit coram Domino, et ait: *Ego decipiam Achab, et egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus*. Ad quam sinistram et contrariam potestatem, que apta erat ad decipiendum, et exercitata ad ruinas, et multos ante deceperat, loquitur Deus: *Decipies et prævalebis: egredere et fac sic*. Spiritus quoque ille qui suffocabat Saul, de quo dixerunt ad eum pueri sui: *Ecce spiritus Dei malus obstupescere te fecit* (I Reg. xvi, 15), de sinistris partibus erat, qui ministrant Domino ad puniendos eos qui cruciari propter peccata meruerunt. Non solum enim homines ministri sunt, et ultores iræ ejus, in his qui malum operantur, et non sine causa portant gladium; sed etiam contrarie fortitudines, que appellantur furor et ira Dei, quos propheta declinans ait: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me* (Ps. vi, 1). Istiusmodi (ut ita dicam) questionariis atque tortoribus tradidit Apostolus peccatorem in interitum carnis, ut spiritus salvus fletet (I Cor. v), de quibus et Satanas est, cui tradidit alios ut discerent non blasphemare (I Tim. i). Hæc de eruca cur Dei appellata sit virtus, Transcamus ad ordinem intelligentiæ spiritualis: Ne timeas, terra, immo confide atque lætare, que prius sementem dominicam tua ariditate perdideras quia magnificavit Dominus, ut faceret tecum misericordiam, intantum, ut etiam jumenta regionis et desertæ solitudinis lætis novalibus completerentur

A lignum crucis afferret fructum suum, et Spiritus sancti donadulcissimasuam cunctis tribuenter largitatem. Vos quoque quos justepost penitentiam voco filios Sion et Ecclesie, lætamini atque gaudeat, quia dedit vobis Deus pater doctorem justitiæ, sive tribuit vobis alimenta justitiæ, et descendere fecit ad vos pluvias temporaneas atque serolinas (Isai. xxx). Pluvia **200** tempestiva est quando primum doctrinam suscipimus pluvia; serotina quando laboris nostri fructus recipimus, et ad perfectam sanctorum Scripturarum scientiam pervenimus. Potest pluvia temporanea et serotina, velus et novum accipi Testamentum. Et non solum, inquit, hoc dedit; sed fecit vos novis virtutum frugibus abundare, et saturari atque inebriari frumento, vino et oleo, de quo sæpe diximus. Et annos quos perturbacionibus ante regnantibus perdidistis in vobis, quando opera vestra locusta, bruchus, rubigo, erucaque consumpsit. Deus vobis perire non passus est. Tunc comedetis fructus justitiæ, et saturabimini, et laudabit nomen Domini Dei vestri, qui fecit vobiscum mirabilia. Si autem post penitentiam tantum uberitalem Deus rerum omnium pollicetur, quid respondebit Novatus negans penitentiam, et reformari posse peccatores in pristinum statum, si digna fecerint opera penitentium? Intantum enim Deus recipit penitentes, ut vocet eos populum suum, et nequaquam asserat confundendos; et habitaturum se in eorum medio repromittat, nec amplius eosalium habituros Deum: sed in eum toto animo confisuros qui in illis maneat in æternum.

(Vers. 28 seqq.) *Et erit post hæc, effundam spiritum meum super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filie vestre, et senes vestri somniant, et juvenes vestri visiones videbunt, sed et super servos meos et* [Vulg. addit super] *ancillas meas* [Vulg. tacet meas] *in diebus illis effundam spiritum meum, et dabo prodigia in celo et in terra, sanguinem, et ignem, et vapores fumi. Sol convertetur* [Vulg. vertetur] *in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis. Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit. LXX: Et erit post hæc, effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filie vestre, et senes vestri somniant, et juvenes vestri visiones videbunt: et super servos meos et super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo, et dabo prodigia in celo, et super terram sanguinem, ignem, et vaporem fumi. Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et illustris. Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit. Hunc locum beatus apostolus Petrus **201** impletum tempore Dominiæ passionis exposuit, quando descendit die Pentecostes Spiritus sanctus super credentes, et omnes loquebantur sicut Spiritus sanctus dabat eis: ita ut mirarentur qui aderant, et dicerent: *Nonne omnes isti qui loquuntur Galilæi sunt? et quomodo nos audivimus linguam nostram in quoniam sumus? Parthi, et Medi, et Elamitæ**

(Act. ii), et reliqui; alii vero dicebant, *quid vult hoc esse? Irridentibusque aliis atque dicentibus: musto pleni sunt, stans Petrus cum undecim elevavit vocem suam, et ait: Viri Judei, et qui habitatis Jerusalem universi, hoc notum sit vobis, et auribus percipite verba mea: Neque enim ut vos estimatis, isti ebrii sunt, cum sit hora tertia diei: sed hoc est quod dictum est per prophetam Joel. Et erit post hæc, dicit Dominus: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt, et reliqua usque ad eum locum, quem in capitulo proposuimus. (d) Cum igitur Petrus illo tempore quo passus est Dominus, prophetiam Joel impletam esse memoret, hoc tantum querimus, quomodo et superiora et media, et quæ sequuntur usque ad finem voluminis sibi valeant coherere, ne sub uno textu consequentia sermonis, diversa et dissonans inter se exequantur scate videatur? A principio ergo usque ad eum locum ubi scriptum est: *Magnus dies Domini et terribilis valde, et quis sustinebit eum?* comminatio est atque descriptio peccatorum populo Dominus illaturus sit. Ab eo autem loco ubi legitur: *Convertimini ad me in toto corde, et in jejuniis, et in fletu, et in planctu,* usque ad eum locum, ubi ait: *Quare dicunt in populis, ubi est Deus eorum?* cohortatio Domini est post pœnas atque supplicia ad penitentiam provocantis. Rursum ab eo loco qui sequitur: *Zelus est Dominus terram suam et pepercit populo suo, et respondens Dominus dixit usque ad eum locum, ubi scriptum est: Et non confundetur populus meus in aeternum,* repromissio futurorum est, quæ bona postquam egerint penitentiam, debeant prestolari. Et post multa quæ nunc longum est retexere, hæc quoque in promissione dicuntur, quas in presentiarum conamur exponere: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae,* et reliqua. Videor mihi a principio usque ad hunc locum, textum servasse sermonis. Laboris est maximi, quomodo quæ sequuntur, his quæ nunc disserimus, coaptanda sint. Alius dicit quæ generaliter in ultimo tempore repromissa sunt, nunc ex parte completa. Et quia (b) præmium futurorum in primo adventu Domini apostoli sentiebant, libamenta quædam et primitias mirabilium expletas memorare, ut donec veniat quod perfectum est, id quod ex parte processerat, sentiremus. Alius vero apostolicæ esse asserit consuetudinis, iuxta illud quod de sancto viro scriptum est: *Dispensabit sermones suos in iudicio (Ps. cx, 5):* ut quidquid utile audientibus esse cornebat, et non repugnare presentibus, de alterius temporis testimoniis roborarent, non quod abuterentur audientium simplicitate et imperitiis, ut impius calumniator Porphyrius, sed iuxta apostolum Paulum, prædicantur oportune, importune (II Tim. iv). Et sequentes regulam prophetarum, quidquid Judei in ultimo tempore sibi carnaliter repromittunt, spiritualiter*

(a) Vide Commentarios veteris scriptoris, qui Rufinus audit, et Hieronymum audaciæ temeritatis atque imperitiæ accusare audeat.

A in primo adventu Domini Salvatoris dicerent esse completum: maxime cum et illi, et nos quæ promissa sunt, in Christo dicamus esse complenda: in hoc tantummodo discrepantes, quod illi futura contendent, nos jam facta convineimus: de quo in his quæ sequuntur, plenius disserendum est. Omnia autem caro super quam et Iesus se de spiritu suo Dominus pollicetur, illa est de qua Isaias loquitur: *Et videbit omnis caro salutare Dei (Isai. xl, 5).* Ergo salutare Dei videri non potest, nisi Spiritus sanctus effundatur. Et quicumque credere se dicit in Christum, non credens in Spiritum sanctum, perfecta fidei oculos non habebit. Unde et in Actibus apostolorum, qui baptizati erant baptisate Joannis in eum qui venturus erat, hoc est nomine Domini Jesu: quia responderunt Paulo interroganti: *Sed nisi sit quidem Spiritus sanctus, novimus (Act. xix),* iterum baptizantur: immo verum baptisma accipiunt, quia sine Spiritu sancto et mysterio Trinitatis, quidquid in unam et alteram personam accipiunt, imperfectum est. Neque vero omnis qui acceperit Spiritum sanctum, statim habebit et gratiam spirituales: sed per effusionem Spiritus sancti diversas gratias consequetur (I Cor. xii). Alii prophetiam, ut filii et filie qui majoris sunt meriti; alii somnia, ut senes jam provectoris ætatis: alii visiones, ut juvenes qui vicebant malignum. Servi vero et ancille qui adhuc spiritum timentis habent, et non dilectionis, quia *perfecta dilectio foras mittit timorem,* non habebunt prophetiam, non somnia, non visiones; sed Spiritus sancti effusione contenti, fidei tantum et salutis gratiam possidebunt. Tunc dabit prodigia Dominus in celo et in terra: in celo, quia sol est versus in tenebras et luna in sanguinem: in terra, quia tam vehementi et insolito motu terra contremuit, ut monumenta aperta, et saxa disrupta sint. Quod autem dicit, *sanguinem et vapores, sive vaporem fumi,* sanguis ille est, de quo in Psalmis legitur *Ut intingatur pes tuus in sanguine (Psal. xlvii, 24),* Et in Isai: *Quam rubicunda sunt vestimenta tua (Isai. xciii, 2)* et quem, percusso latere Salvatoris, mixtis aquis Romanus miles effudit (Joan. xix). Et ignis Spiritus sancti, qui descendit de celo, ut in Actibus apostolorum legitur: *Apparuerunt illi dispersitæ lingue tanquam ignis, sedique supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et ceperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis (Act. ii, 3 seqq.).* Hic est ignis quem venit Dominus mittere super terram, et antequam paleoretur, in discipulis suis optabat ardere (Luc. xii). ignis nature est duplicis: habet lumen credentibus; habet tenebras suppliciaque incredulis, qui appellatur vapores fumi. Iste fumus est amarissimus, qui excœcavit oculos Judæorum, de quo in proverbii legitur: *Sicut fumus noxius est oculis, et immatura uva dentibus, sic iniquitatis utentibus ea (Prov.*

(b) Uidus Palatinus, et quia præmium futurorum, etc. Ex eodem post Victorium modo et copulam, quæ voci libamenta præponebatur, delevisimus.

2, 26). De hoc fumo et Isaias in visione magna loquitur, in qua prædicebatur cecitas Judæorum: *Et superliminare motum est, et domus impleta est fumo. Unde postea sequitur: Vade, et dic populo huic: Auditu audistis, et non intelligetis; et videntes aspectis, et non videbitis: incressatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audiverunt (Isai. vi, 9, 18).* Sol quoque est versus in tenebras, quando pendentem Dominum suum videre non ausus est, et luna in sanguinem, quod aut juxta historiam factum esse credamus et ab evangelistis 204 silentio prætermisimus, neque enim omnia quæ fecit Jesus, scripta referuntur, quæ si scriberentur per singula, ne ipsum quidem arbitror mundum capere eos, qui scribendi sunt, libros (Joan. xxi). Aut certe quomodo sol versus in tenebras est, non quod ipse sit mutatus in tenebras, sed quod tenebras mundo induxerit: sic et luna non est versa in sanguinem, sed Judæos blasphemiarum et negationis in Christum horrore cooptos, æterno testimonii sui sanguine condemnavit, dicens: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. xxvii, 25).* Hæc omnia priusquam dies Domini veniat magnus et horribilis, futura describit. Dies autem Domini magnus et horribilis aut resurrectionis esse credendus est, aut certe, multa post tempora, dies iudicii, qui vere magnus est et horribilis. Sed quia sequitur: *Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit (a)* et hoc apostolus Paulus refert ad tempus Dominicæ passionis, magis de resurrectionis die intelligendum est. Ait enim scribens ad Romanos: *Non est distinctio Judæi et Græci. Idem enim ipse Dominus omnium: dives in omnes qui invocant illum. Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei, quem non audierunt? quomodo autem audiverunt sine prædicante? quomodo autem prædicabunt nisi mittantur (Rom. xviii, 12 seqq.).* Quodque ait: *Omnes qui invocaverit nomen Domini, salvus erit,* non leve esse credamus, licet enim idem apostolus scribat: *Nemo dicit Dominum Jesum in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3):* tamen hoc ipsum dicere, non sermone, sed affectu cordis est ponderandum. Omnis enim qui invocaverit nomen Domini, salvus erit. Unde et Paulus et Sostenes scribunt Ecclesie Dei quæ est Corinthi: *Sanctificatis in Christo Jesu, vocatis sanctis cum universis qui invocant nomen Domini Jesu Christi (I Cor. i).* secundum illud quod in Psalmis legitur: *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant Dominum, et ipse exaudivit*

(a) Hic addit editio Erasmi verba consequentia: *Melius de die passionis Christi vel resurrectionis accipi. Invocatio vero in qua salus consistit, non ex sermone tantum, sed ex corde et opere constat. Unde hujus tripartitæ invocationis gratia, non insipientium, sed perfectorum esse credenda est, quia quod credidit, quod amat, et confitetur, manus opere complet. Unde concant et opere fidei sermonem non complent. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum*

A eos: in columna nubis loquebatur ad eos (Ps. xcviij, 9). Si igitur de credentibus Corinthiis, et de Moysæ et Aaron ac Samuele scribitur, quod invocaverint nomen Domini, non incipientium, sed perfectorum, hanc gratiam esse credamus. Verbum quoque effusionis, quod Hebraice 205 dicitur עֲשׂוּחָה (עֲשׂוּחָה) et omnes similiter translulerunt; ostendit muneri largitatem, quod nequaquam in paucos Prophetas (ut olim fiebat in veteri Testamento), sed in omnes credentes in nomine Salvatoris, Spiritus sancti dona descenderint (Al. descenderint): nequaquam in hunc et illum, sed in omnem carnem. Neque enim est distinctio Judæi et Græci, servi et liberi, viri et femina: quia omnes in Christo unum sumus (Rom. xi). Unde et Agabus Cæsareæ prophetavit (Act. xxi), et in Antiochia erant propheta plurimi: et Apostolos præcipit, ut si, altero prophetante, alteri fuerit revelatum, prior taceat (I Cor. xiv). Et quatuor filias Philippi evangelistæ legitur prophetasse (Act. xxi). Senes quoque viderunt somnia, quando Paulus jam senex audivit virum Macedonem, dicentem sibi: *Transiens Macedoniam adjuva nos (Act. xvi, 9).* Et omnes juvenes qui in Christo exsistite fortissimi, et b Domini bella bellatur, viderunt visiones, Domino sua promissa completo: *Ego visiones multiplico [Al. multiplicabo], et in manibus prophetarum assumulatus sum (Osæ x, 12).*

(Vers. 32.) *Quia in monte Sion et Jerusalem erit salvatio: sicut dicit Dominus: et in residuis quos Dominus vocaverit. LXX: Quia in monte Sion et in Jerusalem erit qui salvatus fuerit? sicut dicit Dominus: et annuntians quos Dominus vocavit. In eo loco, in quo nos posuimus, salvatio, sive salvatus, et in Hebraico scriptum est פִּלְיָהוּ (פִּלְיָהוּ) Symmachus translulit, qui iugerit. Et rursum ubi nos diximus, in residuis, et LXX translulerunt, annuntians, in Hebraico legitur סַרְדִּים [Al. SARADIM (סַרְדִּים)], quod Judæi loci nomen existimant. Postquam igitur venit dies Domini magnus et horribilis: et salvus effectus est, quicumque post Domini resurrectionem nomen illius, invocavit, omnis qui fuit (c) in monte Sion, et in Jerusalem salvatus est: de Sion enim egressa est lex: et verbum Domini, de Jerusalem (Isai. ii), de qua scriptum est: *Non caput prophetam perire extra Jerusalem (Luc. xii, 33).* Principium ergo coram qui salvati sunt fuit in Sion et Jerusalem, in specula, et in visione pacis, et in his qui residui fuerunt, quos vocavit Dominus. Residuos eos debemus intelligere, qui de Judæorum populo crediderunt, de quibus Isaias loquitur: *Nisi Dominus Sabaoth 206 reli-**

calorum; sed qui facit voluntatem Patris mei, ipse intrabit in regnum calorum. Quod additamentum in nullo codice mss. reperire potui, neque scire unde illud assumperit Erasmus. MAR.

(c) Relinquit Martiæ. Et in Domino bellatur, contra mss. fidem. Quam nos et Palatinus, Victorius primum et Florentinus codd. lectionem restituit, et Domini bella bellatur, docuitque hoc loquendi genere sæpe D. Hieronymum uti.

(d) Ignorant Palatini mss. verba, in monte Sion, etc.

quiset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorra similes fuissimus (Isai. 1, 9). Hostes duos Dominus vocavit, sive evangelizavit eos, quos vocavit: sic enim LXX interpretati sunt. Locus hic difficilissimus est, et multiplicem recipiens explanationem. In sub tropologia omnia quae dicta sunt, ad illa tempora referamus, ad quae Petrus et Paulus apostoli retulerunt, hoc est, quando passus est Dominus et resurrexit. Neque enim fieri potest, ut superiora in tempore passionis, et quae sequuntur intelligamus in die iudicii, maximo cum sequatur: *Quia ecce in diebus illis, et in tempore illo, et iste versuulus, precedentibus inferiora connectens, uno dicat cuncta tempore perpetrata.*

(Cap. III. — Vers. 1 seqq.) *Quia ecce in diebus illis, et in tempore illo, cum convertero captivitatem Juda et Jerusalem, congregabo omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et discipabo cum eis tibi super populo meo, et hereditate mea Israel, quos disperserunt in nationibus: et terram meam dividerunt, et super populum meum miserunt sortem: et posuerunt puerum in prostibulo, et puellam vendiderunt pro vino, ut biberent. LXX: Quia ecce ego in diebus illis, et in tempore illo quando convertero captivitatem Juda et Jerusalem, congregabo omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et discipabo cum eis tibi pro populo meo, et hereditate mea Israel, qui dispersi sunt in gentibus: et terram meam dividerunt, et super populum meum miserunt sortem: et posuerunt puerum in prostibulo, et puellas vendebant pro vino, et bibebant. Dicamus ut polliciti sumus, (a) primum juxta anagogen prioribus posteriorum junctentes, eadem si poterimus, ad diem iudicii referre tentabimus. Salvatis creditibus in monte Sion, et Jerusalem, et vocatis residuis de populo Judaeorum, qui cum apostolis et per apostolos crederent, in tempore illo postquam converterit Dominus captivitatem Juda et Jerusalem, qui venerat predicare caesis visum, et captis remissionem, et liberavit eos qui Dominum confitentur, et qui versantur in Ecclesia, in qua visio pacis est, congregabit omnes gentes quae credere noluerunt: et 207 deducet eas in vallem Josaphat, quod significat, juxta Hebraicam veritatem Graece dicitur *xxxxxi*, id est, *Acorsum ducam*, et de sublimibus ad inferiora detraham. Simulque considera, quando incredulos quosque, vel adversarias potestates Dominus ad iudicium provocat, et discipat cum eis pro populo suo: *deducam*, inquit, *eas in vallem Josaphat*. Quando autem credentes ad praedium cohortatur dicit: *Suscitate robustos: accedant, ascendant omnes viri bellatores: consurgant et ascendant gentes in vallem Josaphat*, non descendere, sed ascendere cohortantur. Omnis enim qui iudicatur (b) propter peccata sua, in valle positus est, quae appellatur *Josaphat*, id est, *Dominus iudicium*. Qui enim credit in Domino, non iudicabitur. Ibi que disputabit*

(a) Victorious restitui vult locum praeposito hic puncto, inductaque mox et copula.

cum eis, non potentia majestatis, sed rationis eos veritate convincens, qui parti sunt populum Dei, et hereditatem illius disperserunt in nationibus, ut servos Dei sibi servire compellerent; et terram illius dividerunt, multis eam inter se erroribus separantes, ut alii colerent Jovem, alii Junonem, et Minervam, et sobrem, et rubiginem, et Anubim et crocodilum, et ibin, noctuas, accipitres, et ciconias. Sub his nominibus quondam divitus est populus Dei: quae adversariae nationes, id est, principes mundi istius, et rectores tenebrarum, non solum dividerunt sibi populum Dei, sed posuerunt pueros in prostibulum, ut virilem cogent mutare naturam de quibus Apostolus loquitur: *Propterea tradidit illos Deus in passionem ignominiae: siquidem feminarum mutaverunt naturalem usum* [A]. *naturam suam*, in eum usum qui contra naturam est. *Similiter et masculi, relicto naturali usu feminae, accessi sunt in desiderium sui in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsos recipientes.* Nec hoc fecisse contenti, vendiderunt puellam pro vino, ut biberent, et libidini praerentur gulam. Quae universi Judaei, Vespasiani. Titique temporibus, et maxime Hadriani, juxta litteram impleta esse commemorant. Si autem ad diem iudicii, quae scripta sunt, volerimus referre, dicimus omnem qui salvatur, calvari in Ecclesia sive in caestis Jerusalem. Et postquam Judaei fuerit et Jerusalem 208 conversa captivitas, tunc congregandos et deducendos omnes in vallem Josaphat: tibi discipatorem Dominum cum eis qui suum populum persecuti sunt, et dividerunt sibi hereditatem Domini et dispersaverunt eos in nationibus, et super terram illius miserunt sortem: quae non solum super haereticis debemus accipere, qui sibi Dei populum dividerunt, et eos faciunt esse gentiles, sed ad omnem rigidum superbumque doctorem, qui sub nomine doctrinae et sacerdotii dominantur cleris, et opprimunt eos qui subiecti sunt. Cumque fuerint negligentes, et scandalizaverint unum de minimis, etiam pueros ponunt in prostibulum, sive tradunt meretricibus: et causa voluptatis suae (quorum *Deus venter est, et gloria in confusione eorum* [Philip. III] vendunt puellas, ut bibant vinum. Tradit autem adolescentes meretricibus, et puellas vendit luxurie, qui turpis lucri gratia non corripit delinquentes.

(Vers. 4-6.) *Verum quid vobis et mihi, Tyrus et Sidon, et omnis terminus Palaestinarum? Numquid ultionem vos reddetis* [A]. *redditis mihi? Et si ulciscimini* [A]. *ulciscimini vos contra me, cito velociter rediam vicissitudinem vobis super caput vestrum. Argentum enim meum et aurum meum* [Volg. *tae. meum*] *tulisti. et desiderabilia mea, et pulcherrima intulisti in delubra vestra: et filios Juda, et filios Jerusalem vendidistis filiis Graecorum: ut longe faceretis eos de*

(b) Verba isthaec, propter peccata sua, Victori igno-  
ratis editio.

finibus suis. LXX: *Quid mihi et vobis, Tyrus et Sidon, et omnis Galilaea alienigenarum? Numquid retributionem vos redditis mihi: autram in corde retinetis adversum me* (hoc enim Graece significat *μνησθησθε*)? *velociter et cito reddam retributionem vestram in capitibus vestris: pro eo quod argentum meum et aurum meum tulisti: et electa mea et optima intulisti in templum vestra: et filios Juda, et filios Jerusalem vendidistis filiis Graecorum: ut ejiceretis eos de finibus suis, et haec Judaei adversum Tyrum et Sidonem et Palaestinos terminos, sive Galilaeam alienigenarum dici arbitrantur: quod tempore captivitatis Judaicae quando victi sunt a Romanis, Dei populum persecuti sunt: immo in populo Dei ipsum Deum qui praefuit populo, secundum illud quod scriptum est: *Qui vos recipit, me recipit* [Mat. x. 40]. Ergo e contrario, qui persecutor populum Dei, ipsum Deum persequitur, ejus est 209 populus. Reddam, inquit, vobis quae fecisti populo meo: quia argentum meum et aurum, id est, vasa templi, et quicquid in eo pretiosissimum et speciosissimum fuit, candelabrum aureum et mensam propositionis auream, et duos Cherubim aureos, et propitiarium, et phialas ac thuribula aurea tulisti et consecrasti idolis vestris (IV Reg. xxv). Haec autem narrat historia Chaldaeos magis fecisse: qui vasa templi Domini posuerunt in templo Bel: unde postea Balthasar polat in phialis, et statim regnum ejus in Medos et Persas transferretur [Daniel. V]. Sed quia post diem Domini magnum et horribilem, haec futura dicuntur, quae apostoli in resurrectione Domini interpretantur, et Hebraei in futurum iudicii tempus differunt, magis de Romanis est intelligendum: quod Vespasianus et Titus, Roma templo Pacis adificata, vasa Templi et universa donaria in delubro illius consecraverunt: quae Graeca et Romana narrat historia. Eo tempore filii Juda et Jerusalem (nequaquam Israel, et decem tribuum, quae usque hodie in Madorum urbis et montibus habitant) venditi sunt filiis Graecorum, ut exterminarentur de finibus suis, et omnis orbis Judaicae captivitate complexus est. Hoc illi reterunt ut ultionem sanguinis Christi et subversionem Jerusalem, quae Dei iudicio accidit, contra Tyrum et Sidonem (a) perse accidisse confirmant. Nos autem juxta coaptam tropologiam, Tyrum et Sidonem et Palaestinos eos interpretemur, qui Dei populum coangustant et tribulant et persequuntur (hoc enim Tyrum in lingua nostra resonat) et eum venantur [A], ut venentur in mortem, quod nomen Sidonis indicat, et bibentes sanguinem corrente, sive volutantur in caeno, quod Philistin Galilaeae significat. Velociter et cito restituet eis Dominus quod merentur, quia persecuti sunt eum. Et argentum illius et aurum, eloquia videlicet Scripturarum, et *voŷparz*, id est, son-*

(a) Vocales, per se, Victor. ignorat.

(b) Mss. codices legunt *θῆνζ*, non *θῆνζ*. Quod nomen Hieronymus recitat in cap. XLVII Ezechielis, dicens: *Detulit pro GALILAEA, quae Hebraice dicitur GALILIA Aquila θῆνζ interpretatus sit, quod Tumulos significat Arenarum.* Vox itaque Graeca Aquila

tentias, et omne quod pulchrum in Ecclesia fuit, suis erroribus manciparunt. Haereticos quoscumque deceperit, et sua fecerit adorare simulacra, filios Juda et filios Jerusalem vendit Graecis, sive gentilibus, et eos de Christianis ethnicos facit: ut exterminet de finibus suis, in quibus in Christo fuerant procreati, et 210 nequaquam in Judaea, et veritatis confessione, sed in quantum errore versentur. Quae omnia et ad diem iudicii referre possumus non discrepante vindicta: licet in tempore a superioribus discrepare videantur. Pro Galilaea in Hebraeo scriptum est, *GALLOTHA* (גללות), quod Aquila (b) *θῆνζ*, Symmachus *Terminos* transtulit: *θῆνζ* autem, id est, *Tumulos Arenarum*, referamus ad littora Palaestinae, non ad Galilaeam Philistiniam, quae omnino nulla est.

(Vers. 7, 8.) *Ecco ego suscitabo eos de loco, in quo vendidistis eos, et convertam retributionem vestram in caput vestrum, et vendam filios vestros, et filios vestras in manibus filiorum Juda, et vendubunt eos Sabaeis, genti loquax: quia Dominus locutus est. LXX: Ecco ecce suscitabo eos de loco in quo vendidistis eos, et reddam retributionem vestram in capita vestra, et vendam filios vestros et filias vestras in manibus filiorum Juda, et vendubunt eos in captivitatem genti, quae pocul abest quoniam Dominus locutus est. Verbum Hebraicum SABAIM (סבאים), quod Aquila et Symmachus ita ut scriptum est transtulerunt, LXX captivitate interpretati sunt, quod melius captivos significat. Sabaim autem gens trans Indiam dicitur, de qua fuit et regina Saba, quae venit sapientiam audire Salomonis (II Reg. x), de quibus et Isaias loquitur: *Et Sabaim viri excelsi ad te transibunt* [Isai. XLIII, 14]. Unde et thus venire perhibetur, dicente Virgilio (*Aeneid. lib. 1*):*

... Cantumque Sabaeo  
Thure calent are:

licet quidam Sabaeos, Arabes suspiciunt. Promittunt ergo sibi Judaei, immo somniant, quod in ultimo tempore congregentur a Domino, et reducantur in Jerusalem. Nec haec felicitate contenti, ipsum Deum suis manibus Romanorum filios et filias asserunt traditurum ut vendant eos Judaei, non Persis et Aethiopicis et ceteris nationibus quae vicinae sunt: sed Sabaeis, genti longissimae: quia Dominus locutus sit, et populi sui ulciscatur injuriam. Haec illi nostri Judaizantes, qui mille annorum regnum in Judaea sibi finibus pollicentur, et auream Jerusalem, et victimarum sanguinem, et filios ac nepotes et delicias incredibiles, et portas gemmarum 211 varietate distinctas. Nos autem dicamus, quod et suscitavit Dominus post adventum suum, et quotidie suscitavit, et suscitaturus est eos, quos varius error eduxerat de finibus suis. Pulchreque sus-

tribus modis scribitur apud Hieronymum in libris editis et manuscriptis, *θῆνζ*, non *θῆνζ*. Quod nomen Hieronymus recitat in cap. XLVII Ezechielis, dicens: *Detulit pro GALILAEA, quae Hebraice dicitur GALILIA Aquila θῆνζ interpretatus sit, quod Tumulos significat Arenarum.* Vox itaque Graeca Aquila

ciabo, ait, (a) quasi jacentes et corrumpentes, ut qui jacebant in barosis, stant in Ecclesia, reddens hereticis quod fecerant: Ut filios eorum et filias, quos et in mysticis et in carnalibus erudierant, tradat in manibus filiorum Juda, in manibus eorum, qui Ecclesiarum principes exstiterunt; et instructi sunt armatura Apostoli, et habent scutum et lanceam veteris et novi Instrumenti. Ut cum ceperint, filios eorum et filias vendant Sabæis, et faciant esse captivos, ut procul sint a finibus suis: et ad meliora conversi, Ecclesiasticis dogmatibus incipiant esse subiecti.

(Vers. 9 seqq.) *Clamate hæc (Al. hoc) in gentibus: sanctificate bellum: suscite robustos. Accendant, ascendant omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, et ligones vestros in lanceas. Infirmus dicat, quia fortis ego sum. Erumpite, et venite, omnes gentes de circuitu, et congregamini, sibi occumbere faciet Dominus robustos tuos (Al. suos). LXX: Prædicato hæc (Al. hoc) in gentibus: sanctificate bellum, suscite pugnatōres, adducite et ascendite omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, et falces vestras in lanceas. Fortis dicat, quia prævalco ego. Congregamini et introite, omnes gentes per circuitum: et congregamini illic, mansuetus sit pugnatō. Locus iste dupliciter intelligitur: quidam enim arbitrantur hæc sanctis gentibus prædicari, ut prepararent ad bellum, et pro populo Dei dimicent, ut omnia instrumenta agriculturæ in gladios lanceasque convertant, ut infirmus dicat se esse robustum, et veniant omnes de circuitu, et in certamen Domini congregentur, maxime quia juxta LXX sequitur: Mansuetus et mitis sit pugnatō. juxta illud quod in Paralipomenis scriptum est (1 Par. v. 8): Et trans Jordanem de Ruben et Gad et dimidia tribu Manasse: in omnibus vasis bellicis centum viginti millia: omnes isti viri bellatores parati ad pugnam mente pacifici: hos esse volunt imitatores veri David, de quo legitur: Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus (Ps. cxxxii, 1). 212 Et ipse loquitur in Evangelio: Discite a me, quia humilis sum, et mitis (Matth. xi, 29), sive mansuetus. Viros quoque eos intelligi volunt, qui destruentes initia parvulorum, ad perfectam talis robur accesserint, et omne studium quo prius animarum suarum exercebant agros, ad necessitatem prælii contulerint. Nobis autem Hebræorum opinionem sequentibus videtur esse contrarium. Ideo enim gentes adversarie Israël parantur ad pugnam, et aratra sua ligonesque, vel falces in gladios lanceasque commutant (Isa. ii), et infirmus robustum se esse dicit, erumpuntque et veniunt de circuitu, et contra Domini exercitum congregantur, ut (Al. et) occumbere Dominus faciat robustos earum, et (Al. ut) intelligant, se Deo adversante, superatas. Hæc juxta litteram sibi Israël miserabilis repromit. Nos juxta ceptam tropologiam, et gentes dæmonum, et*

(a) Non Incongrue addit unus Palatin. quia suscitabit quasi, etc.

eos qui quotidie contra Ecclesiam dimicant, et in ultimo qui sub Antichristo adversum sanctos Domini pugnaturi sunt accipere possumus, qui idecirco congregantur, ut pereant.

(Vers. 12 seqq.) *Consurant, et ascendant gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedulo et judicem mater gentes in circuitu: mittite falces, quoniam maturavit (Vulg. maturavit) messis. Venite et descendite, quia plenum est torcular: exuberant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum. LXX: Consurant et ascendant omnes gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedulo ut judicem omnes gentes in circuitu: emittite falces, quoniam adest vindemia. Introite et calcate, quia plenum est torcular et redundat torcularia, quia repleta sunt mala eorum. Et hæc juxta superiore sensum interpretatur bifariam. Alii enim gentes ascendere in vallem Josaphat, que interpretatur Domini judicium, et sedere ibi Deum, ut diducet omnes gentes, quæ de circuitu veniunt, in bonam partem intelligunt, que scilicet et sancti contra Dei adversarios congregantur, et mittant falces suas, ut maturam hostium messem demetant, et veniant atque descendant, calcantque torcularia, quia advindemiam, et intantum musta exuberant, ut torcularia capere non possint. Et ut sciremus que sit vindemia plenumque torcular, 213 inlilit (Al. intulisse): multiplicata est malitia eorum, haud dubium quin eos significet, qui contra Dominum congregati sunt. Alii autem consurgere gentes, et convenire in vallem Josaphat, et sedere Dominum, ut omnes judicet nationes, ideo asserunt, ut parent se et assumant universa arma pugnantium, et in valle Josaphat Domini falcebus demetantur. Venisse enim contra eos tempus judicii, et intantum eorum crevisse mala, ut Dei vincerent patientiam. Nam et Amorrhæi tunc expulsi sunt, quando expleta sunt peccata eorum. Judæi istum locum ad Gog et Magog gentes sævissimas referunt, de quibus supra diximus, arbitantes ultimo tempore quando Jerusalem fuerit instaurata, sub mille annorum imperio contra Dei populum esse venturas, et in valle Josaphat que ad Orientalem partem templi sita est, esse ruituras (Al. sevituras): advenisse enim tempus occisionis earum, effundendi sanguinis instare vindemiam,*

(Vers. 14, 15.) *Populi, populi in valle concisionis, quia juxta est dies Domini in valle concisionis. Sol et luna obtenebrati sunt, et stellæ retraxerunt splendorem suum. LXX: Sonitus exaudivit sunt in valle judicii, quia juxta est die Domini in valle judicii. Sol et luna obtenebrantur, et stellæ occidere facient splendorem suum. In eo loco ubi nos posuimus, populi, populi et Septuaginta transtulerunt, sonitus exaudivit sunt, in Hebræo scriptum est, AMONIM, AMONIM דְּמוֹנִים דְּמוֹנִים, quod utique multitudinem, et turbas eorum qui judicandi sunt, et strepitum sonitumque significat. Rursus ubi nos diximus in valle concisionis,*

(b) Vitiose Martian. hoc esse volunt. Unus Palat., nos esse volunt imitatores David, absque veri.

sonis, sequentes translationem Aquilæ et Symmachi et quinte editionis, Septuaginta et Theodotio τῶν ὄψεων: xxi τῶν ἁπλοῶν; id est, *causæ et judicii* transtulerunt: pro quo in Hebræo scriptum est *hanus* (חָנוּס), quod Hebræi non solum *conclusionem*; sed et *aurum* interpretari putant, quo scilicet in valle judicii, quæ suspicantur gehennam, excoctis sordibus peccatorum, purum aurum remaneat. Idecirco autem gentium, de quibus supra diximus in valle judicii, sive concisionis, populi congregantur, ut interficiantur et corruant, et a Domino judicentur. Cujus marorem diei et tormenta perveniunt, ne sol quidem et luna astraque cætera poterunt intueri; sed retrahent fulgorem suum, et severitatem judicantis reddentisque uniuscujusque opus in 214 caput suum, aspiceret non audebunt. Non quod clementiora sint quam Dei judicia; sed quod omnis creatura in tormentis aliorum de suo judicio perimescat.

(Vers. 16, 17.) *Et Dominus de Sion rugiet, et de Jerusalem dabit vocem suam, et movebuntur celi et terra, et Dominus spes populi sui, et fortitudo filiorum Israel, et scietis quia ego Dominus Deus vester, habitans in Sion [Vulg. addit. in] monte sancto meo, et erit Jerusalem sancta, et alieni non transibunt per eam amplius. LXX: Dominus autem de Sion clamabit, et de Jerusalem dabit vocem suam, et movebitur caelum et terra, et Dominus parcat populo suo, et confortabit filios Israel, et scietis quia ego Dominus Deus vester habitans in Sion monte sancto meo, et erit Jerusalem sancta, et alienigena non transibit per eam amplius. Cum solis et lune cunctarumque stellarum splendor tenebris fuerit commutatus, Dominus de Sion instar leonis rugiet, sive clamabit, et tam excelsa vox ejus erit atque terribilis, ut colorum cardines et terrarum fundamenta quatiantur. Cumque tam severus in eos fuerit qui puniendi sunt, erit clemens erga populum suum, et dabit eis fortitudinem qui appellatur filii Israël, mens scilicet cernens Deum; vel εὐχρηστος θεός, quem nos *rectissimum Dei* dicere possumus: qui non ambulaverunt per pravas semitas, sed gradientes in via Christi, omnia recta fecerunt. Tunc scient et hi qui punientur, et illi qui assumentur in gloriam, quod Dominus habitet in specula sua Sion, et in Christo monte sancto suo, sive in eo qui se dignum Dei habitaculo preparavit. Tunc erit sancta Jerusalem visio pacis, a qua et Salomon nomen accepit, et alieni non pertraisibunt per eam amplius. Alienos vel demones intellige, qui externi a Deo sunt: vel omnes pessimæ cogitationes atque peccata, de quibus propheta loquitur: *Ab alienis parce seruo tuo* (Ps. xviii, 24): quæ nequaquam ultra in nobis viam reperirent, si habuerimus Dei pacem, et cor nos-*

trum adversariis non patuerit. Hæc Judæi et nostri, ut diximus, judaizantes, ad mille annorum fabulam referunt, quando putant Christum habitaturum in Sion, et in Jerusalem aurea atque gemmata sanctorum populos congregandos, ut qui in isto seculo oppressi sunt ab universis gentibus, in hoc eodem cunctis imperent nationibus.

(Vers. 18.) *215 Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte, et per omnes rivus Judee ibunt aquæ. LXX: Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte, et omnes emissiones Judee fluent aqua. Habitante Domino in Sion et in monte sancto suo, quando nullus per Jerusalem sanctam pertransire tentaverit, quicumque in ea mons fuerit, et ad virtutum excelsum pervenerit, dulcedine et melle sudabit, et stillabunt ex eo gratie spirituales, de quibus propheta loquitur: *Quam dulcia gutturi meo eloquia tua, super mel ori meo* (Ps. cxviii, 103)! Qui autem inferior montibus est, et necdum ad perfectionis culmen ascenderit, vocabitur collis, et fluent de eo rivus lactis, quibus rudis in Christo nutritur infantia, et aquarum flumina, quæ de ventre suo Dominus manare testatus est (Joan. vi). Omnes enim rivus, sive emissiones Judee, implebuntur aquis, et nihil in eis siccum erit, redundantibus cunctis gratia spirituali.*

*Et fons de domo Domini egredietur, et irrigabit torrentem [Al. fontem] spinarum. Pro torrente spinarum, Septuaginta transtulerunt, torrentem funiculorum, id est, ὄψιλον: (a) quod autem fons significat, aut juxta Ægyptios mensuram certi itineris, C Psalmista dicente: Semitam meam et funiculum meum tu investigasti (Ps. cxxxviii, 2). In Nilo enim flumine, sive in rivis ejus, solent nares funibus trahere, certa habentes spatia, quæ appellant funiculos, ut labori defessorum, recentia trahentium colla succedant. Nec mirum si unaquæque gens certa viarum spatia suis appellet nominibus, cum et Latini mille passus vocent, et Galli leucas, et Persæ parasangas, et (b) rastas universa Germania, atque in singulis nominibus diversa mensura sit. Hæc propterea, quia verbum Hebræicum SATIM (שָׂטִים) Septuaginta funiculos transtulerunt. Ceterum nulli dubium est, omnia quæ in tabernaculo Dei legitur, de lignis Sættim fuisse perfecta: quæ LXX interpretati sunt ligna imputribilia. Est autem genus arboris in eremo, spinæ abæ simile, colore et foliis, non magnitudine. Alioquin tam grandes (c) arbores sunt, ut latissima 216 ex illis tabulata cædantur, lignumque fortissimum est, et incredibilis levitatis ac pulchritudinis, ita ut ex his etiam vasa torcularium, quæ ἀρσενας et ὀρλῶνας vocant, ditissimi quique et studiosissimi faciant, quæ ligna in locis cultis, et in Romano solo, absque*

(a) Nostri mss. γῶλον, quemadmodum et Græc. Complut. legit. Porro corrupte unus Palatin., quod autem funiculus significat, ut juxta Ægyptios, mensuram certi itineris, Psalmista dicente, didicimus.  
(b) Glossarium Germanic. Georgii Wachteri Lipsiæ

4717: « Rast, requies; Rast, militare. Rasta in Evangelio Gothicè ponitur pro militari: in Lexico Runico Rast ponitur pro mensura viae. Vide nostrum Hieron. in Præfat. ad lib. ii. Comment. ad Galatas.  
(c) Huc refer Plinius lib. xii, cap. 49, et lib. xxv,